

**HOFFNUNG AMERIKA. EUROPÄISCHE
AUSWANDERUNG IN DIE NEUE WELT, KARIN
SCHULZ (HRSG.), NDW-VERLAG, BREMERHAVEN
1994, 293 STR.**

Aleksej Kalc

Monografija sodi v okvir številnih založniških, razstavnih in drugih kulturnih pobud, ki sta jih navdihnili dva svetovno odmevna spominska dogodka: petstoletnica odkritja Novega sveta in odprtje priseljskega memoriala na Ellis Islandu. Knjižnemu projektu je – poleg soočenja s pomembnimi fotografskimi in drugimi dokumentarnimi fondi – botroval prav obisk njenega koordinatorja, sociologinje Karin Schulz, v muzeju-spomeniku na nekdanjem "pragu" Združenih držav Amerike. Porodila se je zamisel o delu, ki bi prikazalo potek čezoceanskih selitvenih procesov od zapustitve izvirnega okolja do prihoda izseljencev na ameriška tla. Širokopotezna organizacijska prizadevanja in sodelovanje strokovnjakov ter številnih ustanov s to stran in onstran oceana so obrodili vsebinsko pestro in založniško bogato monografijo s posebnim poudarkom na izseljevanju, preko nemškega ozemlja v ZDA od prejšnjega stoletja do obdobja po drugi svetovni vojni. V njej so v sliki in besedi (tako avtorjev prispevkov kot samih protagonistov) prikazani vzročni in organizacijski aspekti, ladjarski in pristaniški interesi, potovalni, sanitarni in številni drugi vidiki kot tudi osebna in kolektivna doživljajska dimenzija izseljevanja. Poleg nazornega pogleda v zgodovino pa si monografija, ki je namenjena širokemu bralstvu, zastavlja sicer implicitno a iz konteksta jasno zaznavno nalogo povezovanja preteklosti s sedanostjo in spodbujanja k razmišljanju o problematiki selitvenih procesov v sodobni nemški in širši evropski družbi.

Delo se začne s tematskim sklopom, posvečenim Ellis Islandu. V prispevku H. Unraua je prikazana zgodovina otoka, ki se imenuje po enem izmed njegovih nekdanjih lastnikov, Samuelu Ellisu, in preko katerega so med leti 1892 in 1954 vstopile v ZDA 3/4 vseh priseljencev. Orisani so razvoj priseljske postaje in funkcionalnost njenih objektov v skladu s potrebami, ki so jih narekovali potek in spreminjajoče značilnosti priseljevanja v posameznih obdobjih, kot tudi drugi nameni, ki jim je kompleks služil v zadnjem obdobju, preden je bil leta 1954 dokončno opuščen, leta 1965 pa proglašen za nacionalni spomenik. Sledi prispevek D.R.Pardue o restavriranju priseljske postaje in njene muzejske preureditve

v okviru spominskega kompleksa Statue of Liberty-Ellis Island in pod pokroviteljstvom istoimenske fundacije. Uresničitev projekta, vrednega 160 milijonov dolarjev, je predpostavljala prodorno akcijo za njegovo financiranje (delno z javnimi sredstvi, večinoma pa s fondi od subskripcij, zasebnih prispevkov in gospodarske uporabe "nezgodovinskih" poslopij), iz konzervatorsko-restavratorskega in muzeološko-ekspozitivnega oziroma medijskega vidika pa konceptualne izbire, ki bi omogočile zvesto obnovo nekdanjega videza, poustvaritev atmosfere in prikaz zgodovinskega pomena tega prostora za milijone Amerikancev. Avtorica nas kot strokovnjak za restavracijsko seznanja s problemi in rešitvami v zvezi z arhitektonskimi značilnostmi kompleksa, ki je v posameznih fazah doživel številne funkcionalne adaptacije, ter z ureditvijo muzejskih zbirk ter druge dokumentarne opreme, ki ponazarjajo nekdanje življenje v njem. Nato pa se zaustavlja ob poteku specifičnih restavratorskih del, ki so pred samo izvedbo terjala veliko raziskav za ugotavljanje prave podobe ambientov in ustrezno reprodukcijo detajlov, kar že samo po sebi priča o izjemnem konzervatorskem dosežku.

V drugem tematskem sklopu nas monografija popelje za korak nazaj na izseljenski poti in sicer v dve izmed najpomembnejših evropskih izseljenskih pristanišč: Bremen in Hamburg. Z njima se ukvarjajo študije U.Wagnerja, D.J.Petersa in J.Sielemanna, ki kažejo, kako tesno so bile povezave med izseljevanjem, organizacijskim in tehnološkim razvojem ladjarskega prometa ter gospodarsko rastjo pristanišč. Bremen in Hamburg ter ladjarske družbe, ki so v njih operirale, dolgujejo namreč svoje izjemne gospodarske uspehe v dobri meri izseljenskemu prometu, vendar je bila njihova zgodovina zaradi geografske lege, politično-administrativnih, trgovskih in drugih okoliščin, v marsičem različna. V Bremnu, oziroma v leta 1930 prometu odprtem bremenskem novem pristanišču Bremerhavnu, so se začeli redno ukvarjati s prevažanjem izseljencev na začetku 19. stoletja. Temu je pripomogla višja raven zaščite, ki jo je bremenski senat pravno nudil čezoceanskim potnikom, kar je pritegnilo nemške izseljenske tokove, ki so dotlej držali čez francoska in nizozemska pristanišča. Drugi bistveni element bremenske konkurenčnosti je bila uporaba jadrnic s t.i. Zwischendeckom ali medpalubjem, ki je ob večji stabilnosti nudilo varnejši in suh skladiščni prostor. V njem so bremenske ladje prevažale tovore navadno le na povratni poti iz Amerike, v obratni smeri pa so ga začeli namenjati izseljencem. Visoka rentabilnost potniškega prometa (izgradnja ladje se je izplačala že po petih do šestih transportih) je imela kot posledico močan zagon in specializacijo bremenskega ladjarstva in ladjedelništva.

U. Wagner, ki na primeru Bremna nudi sicer obči prikaz povezav med pomorstvom in izseljevanjem, nas seznanja še z ostalimi dejavniki razvoja. Najprej z vlogo parnega stroja, ki je postal odločilni člen v specializaciji prevozov, saj je bil za tovorni promet predrag, pri potniškem pa je pomenil pravo revolucijo, glede na to, da je ob vse večjih tovornih kapacitetah omogočil vzdrževanje hitrih in predvsem rednih povezav. Drugi pomemben dejavnik so bili pristaniški objekti, od ustreznih postajališč, sposobnih sprejemanja vse večjih parnikov, do kompleksov za odpravljanje izseljencev, kot sta bili v Bremerhavnu znameniti Lloydhalle in Columbusbahnhof, ki jih je zgradil Norddeutscher Lloyd in o katerih piše podrobneje D.J.Peters. Tretji pomembni dejavnik pa je bila organizacija izseljenskega postopka, ki je z usklajevanjem celotne logistike (med drugim tudi z direktno povezavo med železnico in parnikom, ki je olajšala sprejemanje in vkrcavanje potnikov ter prtljage) v Bremerhavnu dosegla izjemno raven dodelanosti. S pomikanjem težišča množičnega čezoceanskega izseljevanja proti vzhodni in jugovzhodni Evropi, se je od 80-ih let dalje ob omenjeni organizacijski strukturi vse bolj ojačal še agenturni sistem na terenu (zlasti po Rusiji in Avstroogrski), ki je bil kar se tiče Bremna koncentriran v rokah tudi na Slovenskem zelo znane firme Missler.

Tudi v Hamburgu se začetki izseljenskega prometa postavljajo v prvo polovico 19. stoletja, ko so mestne oblasti po bremenskem vzoru s posegi v prid zaščitni potnikov pritegnile del nemških izseljencev. Pravi vzpon pa je to izseljensko pristanišče, ki dolguje svojo srečo predvsem izseljevanju vzhodnih, zlasti ruskih Judov, zabeležilo od 80-ih let dalje. Največje zasluge za ta razcvet je imel ladjarski koncern HAPAG in njen direktor Albert Ballin s svojo investicijsko politiko, usmerjeno tudi tu, kot v Bremnu, k doseganju vse večjih prevoznih kapacitet in organizacijske izpopolnjenosti. Prispevek J.Sielemanna pa nam kaže, kako so se morali v Hamburgu soočiti tudi s problemi, izhajajočimi iz tipologije potnikov in kako je bil razvoj izseljenskega prometa pogojen prav z njihovim uspešnim reševanjem. Šlo je za problem revnosti izseljencev, ki so potrebovali socialno pomoč in pogostokrat niso bili v stanju si plačati prevoza, za problem javnega reda med prehodom nemškega ozemlja in postankom v Hamburgu, zaradi prehitre rasti prometa glede na prilagajanje sprejemnih zmogljivosti in zaradi samih življenjskih navad izseljencev. Najbolj dramatično pa se je postavljalo higijensko-sanitarno vprašanje, ki je po izbruhu epidemije kolere v mestu, leta 1892, in posledični začasni prekinitvi izseljenskih prevozov privedlo do ustanovitve izseljenskih kontrolnih postaj na nemški vzhodni meji in vozliščih izseljenskih poti. Ta operacija, s katero si je HAPAG uspela

ponovno pridobiti zaupanje oblasti in izkazati občutljivost za sanitarno varnost nemškega prebivalstva, pa je dejansko bila tudi spretna poteza za monopolno kontrolo nad velikim delom ruskega izseljevanja.

Tematski sklop, ki nas seznanja tudi z usodo bremenskega in hamburškega izseljenskega pristanišča vse do konca izseljenskih transportov po drugi svetovni vojni, daje jasno predstavo o gospodarski teži čezoceanskih izseljenskih prevozov in o kompleksnosti interesov, ki so tičali za njimi. Opozarja pa tudi na potrebo po globalnejšem študijskem pristopanju k tej problematiki in analizi dogajanja v celotni evropski perspektivi. Po eni strani zaradi bolj poglobljenega vpogleda v organizacijske in konkurenčne mehanizme, povezane z *"izseljenskim poslom"*, po drugi pa zaradi samega razumevanja izseljenskih procesov, če pomislimo, da je sistematizacija čezoceanskih potniških prevozov ne le omogočala, ampak tudi spodbujala evropsko delovno silo k vključevanju v čezatlantsko delovno tržišče.

Na problematiko potovanja do prve svetovne vojne se nadalje navezujeta še dva prispevka, ki podrobneje sledita izseljencem tudi na poti do pristanišč. V svojem prikazu slovenskega izseljevanja čez Hamburg, Bremen in Le Havre Marjan Drnovšek uvodoma opozarja na tragičnost množičnega izseljevanja za majhne narode in na potrebo po ponovni preučitvi vzrokov slovenskega izseljevanja, ki jih ni mogoče poenostavljati s splošnimi pojmi kot so revščina, pomanjkanje in podobno, ampak je razlage treba iskati v kompleksnejših spletih objektivnih in subjektivnih mehanizmov. V osrednjem delu prispevka podaja plastičen opis Ljubljane kot izseljenskega vozlišča in delovanja agentur, skozi nekatera zelo nazorna spominska pričevanja pa nas popelje v sfero doživljanja poti v Ameriko, pri čemer prihajajo do izraza od čisto praktičnih problemov do tegob in pričakovanj izseljencev. K. Schulz obravnava množično judovsko izseljevanje iz Rusije, ki je izbruhnilo po umoru carja Aleksandra II., leta 1881, zaradi antisemitske vladne politike in splošne protijudovske psihoze. Prikazane so življenjske razmere v t.i. judovskem Rayonu v zahodni Rusiji, dogajanje v nemških kontrolnih postajah in pristaniščih, kjer so bili judovski potniki podvrženi strožjim kontrolnim predpisom, pot do Ellis Islanda, kjer so končno postali *"svobodni Judi"*, in težavne začetke novega življenja v mestih vzhodne obale, kjer so se razvili največji socialni, ekonomski in intelektualni centri yiddish govorečega sveta v ZDA. Avtorica posveča pozornost stereotipnim percepcijam, ki so v nemškem svetu spremljale ta prehod, ter odnosu nemških Judov do svojih revnih in kulturno *"drugačnih"* vzhodnih bratov, ki ga je po eni strani označeval čut solidarnosti, po drugi pa bojazen, da bi pojav

ne vrge negativne sence tudi na sicer kulturno povsem integrirane zahodne judovske skupnosti.

Zelo zanimiv je nato tudi prispevek A. Galema o ženskem izseljevanju iz severne Frizije, katerega značilnost je bila, da se je odvijalo skoraj izključno v družinskem krogu in da za izseljenke Amerika ni pomenila "nove možnosti", temveč jim je kulturno-antropološko hermetična frizijska družba dopuščala le vloge, ki so jih imele v domačem kraju. Avtorica se ustavlja ob glavnih etapah reprodukcije tradicionalnih družbenih odnosov, domačega okolja, novih sosedskih in drugih vezi znotraj frizijskih skupnostih, ki so zaradi drugačnih razmer v Ameriki doživele tudi globoke adaptacije, a so prav prek vloge ženske, kot ključnega člana reprodukcije, ohranjale povsem nespremenjene stare kalupe. Kot nasprotje vsega tega, članek predstavlja življenjsko zgodbo Cornelie de Groot, primer frizijske žene, ki je v izseljenskem koraku iskala izhod iz "socialne predestinacije" in se v Ameriki končno tudi uveljavila.

Podobe evropskega izseljevanja do prve svetovne vojne se končujejo s člankom G. Reada o Liverpoolu, ki je po upadu angleškega in irskega čezoceanskega izseljevanja postal tranzitno pristanišče tudi za druge evropske izseljence. Tudi Read ponuja vpogled v potek izseljenske poti prek citatov iz spominskih zapisov in osebnih pričevanj. Ob branju tega in ostalih prispevkov o izseljenskih pristaniščih je vsekakor pogrešati vsaj kak namig, če ne celo poseben članek, o konkurenčnih bojih za kontrolo nad izseljenskim prometom. Ti so se namreč bili v prvi vrsti prav med nemškimi pristanišči in ladjarskimi družbami na eni strani in Liverpoolskim koncernom Cunard Line na drugi, ko je ta z vzpostavitvijo redne potniške službe za izseljence na Reki leta 1904 prodril v središče nemškega monopolnega območja in odprl konkurenčno fronto v Jadranskem morju. Od tega pa je bilo med drugim odvisno tudi odprtje izseljenskega pristanišča v Trstu.

O težnjah evropskega čezoceanskega izseljevanja po prvi svetovni vojni govori H. Bickelmann, ki se ustavlja pri posledicah restriktivne priseljske politike ZDA in hitro usihajočega tujega izseljenskega tranzita čez Nemčijo ter ob strukturnih spremembah samega nemškega čezoceanskega izseljevanja, ki je v weimarskem obdobju doživel, prav zaradi zakona o kvotah, ponoven vzpon. Če je bil za ladjarski potniški promet to čas pomembnih konceptualnih sprememb, kot sta izginotje Zwischendeka in standardizacija "turističnega" razreda, se pravi prehoda od kvantitativne k kvalitativni zasnovi prevozov, je za nemško izseljevanje pomenil predvsem proces pridruževanja sorodnikom, ki so že bili v ZDA. Spremenjena

tipologija in sestav izseljencev pa je narekovala tudi spremembe v sistemu odpravljanja in varstva oziroma skrbstva izseljencev med potjo in ob sprejemu na ameriških tleh.

Naslednje kronološko poglavje je posvečeno nacističnemu obdobju in emigraciji Judov iz Hitlerjeve Nemčije. O tem beremo v osebnem pričevanju H.Marxa in študiji J.Wetzel, ki opozarjata na sovpadanje judovskega preganjanja z ekonomsko krizo in restriktivno priseljensko politiko ZDA, kar je močno omejevalo možnosti izselitve. Na to so negativno vplivali še drugi problemi: samo vprašanje individuiranja izseljenskega cilja, dolgi in zapleteni birokratski postopki, zahteve ZDA in drugih držav po finančnih garancijah priseljencev, problem organizacije in sredstev za potovanje ob ekonomskem obubožanju za posledicami nacističnega pritiska. Težave so se nadaljevale v priseljenskih deželah, predvsem v zvezi z zaposlovanjem in integracijo v družbo, in niso prizanesle niti svobodnim in drugim specializiranim poklicem. Zanimivo je, da so se mnogi begunci po končani vojni vrnili domov in predstavljali s svojo prisotnostjo in organizacijami nadvse pomembno psihološko oporo za Jude, ki so preživeli koncentracijska taborišča. Iz prispevka H. Levinski-Koevari o problematiki izseljevanja judovskih Displaced Persons v ZDA pa je razvidno, kako se je povojna judovska emigracija zaradi genocida tipološko popolnoma spremenila v primerjavi s predvojno. Judovsko izseljevanje po drugi vojni so tvorili namreč pogostokrat ljudje, ki so izgubili dom, večji del ali celo vse sorodstvo, vezi s socialnim okoljem, identiteto in ki so bili potrebni ne le socialne oskrbe, ampak tudi pomoči za premoščanje posledic svoje tragične izkušnje. V odločitvi teh emigrantov (med njimi je bilo veliko žrtev pogromov na Poljskem leta 1946) avtorica ugotavlja željo, da bi od "osvoboditve" stopili v "svobodo" in poroča o njihovem življenju v zbirnih taboriščih za Displaced Persons in o pripravah za odhod v ZDA oziroma Palestino.

V nadaljevanju monografija prinaša dva prispevka o verskih ustanovah in njihovem delovanju na področju skrbstva in varstva izseljencev. H.Brück-Winkelmann piše o evangelistični Innere Mission, ki je vse od prve polovice prejšnjega stoletja stala ob strani nemškimi izseljencem, V.Mohr pa o Rafaelovi družbi in njenem razvoju od ustanovitve do danes. Sledita izbor življenjskih zgodb izseljencev iz zbirke, nastale v okviru programa "ustne zgodovine" pri projektu Statue of Libertz-Ellis Island, in ki poleg izseljenskih vključuje tudi pričevanja bivših uslužbencev priseljenske postaje na Ellis Islandu (ured. K. Schulz), in izbor pisem iz zbirke Bochumer Auswandererbriefsammlung, z uvodno besedo W.J.Helbicha. To poglavje ponovno potrjuje nujnost uporabe ustnih, pisnih ter drugih virov osebnega

značaja pri preučevanju izseljenskega pojava (in ne samo tega), za premoščanje poenostavljenih interpretativnih modelov in prodiranje v dimenzije individualnega ter kolektivnega, ki jih "uradni" viri nujno alterirajo, filtrirajo, zabrišejo.

Po biografijah nekaterih osebnosti, ki so skupaj z milijoni drugih priseljencev stopili na ameriška tla na Ellis Islandu in se v Novem svetu uveljavili (Bob Hope, Peter Flanagan, Igor Sikorsky, Rodolfo Valentino in Kunte Rochne), izpod peresa B. Morena, se knjiga zaključuje s prispevkom K. Badeja. V njem avtor idealno povezuje celotno vsebino in ponuja ključ za njeno dojetje v sodobni perspektivi, ko se Nemčija po vseh izkušenih oblikah izseljenskega pojava v teku prejšnjega in tega stoletja danes sooča s problemi priseljske države. Ti ne izhajajo le iz prisotnosti že treh generacij Gastarbeiterjev, ki so pravno tujci, de facto pa relevanten in etnično diferenciran člen družbe, raznih beguncev, azilantov in drugih priseljencev iz vzhodne Evrope. Po padcu zidu se ta problematika vse tesneje prepleta tudi s t.i. "nemško-nemškim kulturnim šokom", se pravi z vprašanjem identitete pri priseljencih iz bivše DDR na zahodu in državljanih na samem vzhodu, ki jih je spremenjeni družbeno-politični sistem čez noč postavil, podobno kot tujce, pred vprašanje reintegracije. To razmišljanje v smislu povezovanja zgodovinske izkušnje z aktualnostjo, kot tudi sam izbor tem (poudariti je treba, da teža, ki jo ima problematika begunstva, ni pogojena le z zgodovinsko objektivnostjo) pa razodeva namen avtorjev, da bi s projektom pripomogli tudi k razvijanju treznega in konstruktivnega odnosa do omenjenih vprašanj.

Ob vsem, kar smo napisali o njeni vsebini, je treba nenazadnje omeniti še ilustrativno plat publikacije, ki si zasluži posebno pozornost in ki je sad sistematičnih raziskav po najrazličnejših fotografskih zbirkah tostran in onstran ocean ter, kar se tiče Ellis Islanda, tudi namenskih poslikav. Če naj strnemo našo oceno v en sam stavek, lahko torej rečemo, da se monografija predstavi kot lep primer strokovnega dela v divulgativne namene. Glede na to in na obseg jezikovno-kulturnega prostora, kateremu je namenjena, pa nam more biti v zadoščenje tudi dejstvo, da je v njej na primeren način zastopan tudi del naše izseljenske zgodovine.